

**KIRK SAYISININ HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE KULLANIMI
ÜZERİNE BİR İNCELEME****A Study on The Use in The Products of The Folk Literature of
The Number of Forty****Ahmet Özgür GÜVENÇ*****ÖZ**

Temeli mitoloji ve dine dayandığı için özel anlamlar yüklenen bazı sayılar vardır. Simgesel değeri olan ve her birine özel anlamlar yüklenen bu sayılardan en çok kullanılanlar, üç, beş, yedi, dokuz ve kırktır. Bu sayılardan kırk sayısı yüklendiği çeşitli anlamlar bakımından dikkat çekicidir. Bu özelliğiyle kırk, çeşitli amaçlarla günlük yaşamda ve edebî ürünlerde formüle dayalı bir sayı olarak sıklıkla kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kırk Sayısı, Halk Edebiyatı, Halk Kültürü

ABSTRACT

There are some numbers taken on special meanings for the origin of them based on mythology and religion. The most used of these numbers, which have a symbolic value and loaded special meanings one each, are three, five, seven, nine and forty. Forty among these numbers are taken into consideration because of the various meanings loaded. Forty are frequently used as a number based on a formula for different aims in daily life and literary product due to its property.

Key Words: Number of Forty, Folk Literature, Folk Culture

GİRİŞ

Günlük yaşamda sürekli karşımıza çıkan fakat sürekliliğini sorgulamadığımız şeylerden biri de sayılardır. Bazı sayıların günlük yaşamdaki kullanım oranları diğerlerine göre çok fazladır. Örneğin, üç, beş, yedi, dokuz ve kırk sayılarının günlük yaşamda ve buna bağlı olarak halk edebiyatı ürünlerinde yoğun bir şekilde kullanıldıklarını görürüz. “Sayı isimleri dillerin temel kelimeleri arasında yer alırlar ve bir millete ait dilin varoluşuyla sayıların oluşumu hemen hemen aynı zamana denk geldiği için sayılar, o dili konuşan milletlerin inançlarından, sosyal ve coğrafi çevrelerinden, etkileştikleri kültürlerden, bütün tarihî olaylarından, gelenek ve göreneklerinden izler taşırlar. Bu yüzden sayılar, dillerin millî özelliklerini yansıtan kelimelerdendir.”¹ Kültür, milletlerin oluşumunda önemli bir rol

* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Arş. Gör.,

¹ Ülkü Çelik Şavk, “Manas ve Maaday-Kara’da Sayılar”, Mili Folklor, 50, 2001, s. 52-57.

oynayan dille beraber gelişir ve yayılır. Kültür ve dil, uzun bir zaman dilimi içinde sürekli farklı kültürlerle etkileşime girerek gelişimine devam eder. Bu gelişim sürecinde belli bir birikime sahip olan sayılar, çeşitli anlamlar yüklenerek farklı amaçlarla kullanılırlar. Kültürün önemli bir parçası olan edebiyat, mitolojik dönemlerden günümüze kadar geçen süre içinde gelişerek içinden çıktığı toplumu tanıtan bir kimliğe sahip olur. Edebiyat, toplumun maddi ve manevi bütün değerlerini yansıtan bir aynadır ve bu değerleri yansıtmak için çeşitli kaynaklardan yararlanır. Halk kültürü ve edebiyatı, bu kaynaklardan biridir. Her toplum, kültürel tarihi içinde çeşitli nesnelere, kelimelere ya da kavramlara değerler yükleyerek onlara simgesel özellikler kazandırır. Sayı sisteminden sıyrılan bazı sayılar matematiksel işlemlerin yanı sıra yükledikleri simgesel değerlerle kültürel birer unsur hâline gelirler.

Özel anlamlar yüklenen bu sayıların günlük yaşamdaki sık kullanımları, halk edebiyatı ürünlerindeki kullanımlarını da doğal olarak etkiler. Halk edebiyatı ürünlerinde formülistik motif olarak değerlendirilen çeşitli sayılar vardır. Kırk sayısı bu sayılardan biridir. Bu sayı, deyimler, atasözleri, efsane, masal, halk hikâyesi ve şiirlerinde olduğu kadar ritüel törenler ve yer adlarında da kullanılır. Bütün bunlara ek olarak günlük yaşamda bekleme süresi olarak gösterilen ve çabukluk bildirmek amacıyla kullanılan kırk, yuvarlama sayısı olarak da karşımıza çıkar.

Kırk Sayısının Yüklendiği Değerlerin Kaynakları

Halk edebiyatından tasavvufa, deyim ve atasözlerinden halk inançlarına kadar birçok alanda kullanılan kırk sayısı, bu yönüyle araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Sayının niçin yaygın bir şekilde kullanıldığı sorusunun cevabı olarak akla ilk gelen düşünce, dinsel inanışlara bağlı olan ya da başka bir ifadeyle dinsel değerler yüklenen sayı ve simgelerin hayata yansımalarıdır. Bu inanışlar insanların günlük yaşamda yaptığı birçok pratikle hayata geçer.

Bir işi yapmakta nazlanan ya da o işi yapmak istemeyen kişiye “kırk dereden su getirdin” denir. Zamanını kendi evinden çok başkalarının evinde geçirene “kırk evin kedisi” benzetmesi yapılır. Bir iş için çok kimseyle görüşülürse “kırk kapının ipini çekmek” deyimini kullanılır. Bir şeyin defalarca yapıldığını ifade etmek için yine kırk sayısı imdada yetişir. Bir kimsenin acınacak hâlde, güç koşullar altında olduğunu belirtmek için “kırk öksüzle bir mağarada mı kaldı” ya da eldeki paranın çok az olduğunu açıklamak için “kırk parasız”, “kırk param yok” gibi deyimler kullanılır. Birbirinden farklı birçok işle uğraşanlara “kırk tarakta bezi olmak”, bir zaman diliminin uzunluğunu belirtmek

için “kırk yılda bir”, “kırk yıl”, “kırk saat”, “kırk yılın başı” gibi tanımlar kullanılmaktadır. Bu kullanımlara daha da fazla örnek vermek mümkündür.

Kutadgu Bilig’te kırk sayısı insanın olgunluk yaşı olarak gösterilmiş ve bu yaşla ilgili uyarılarda bulunulmuştur.

*Kiming kırkta geçse tiriglik yılı
Kimin yaşı kırkı geçerse
Esenleşti erke yigitlik tili
Gençlik insana “Allaha ısmarladık” der.²*

*Yaşing kırkta keçse kün ay erse küz
Yaşın kırktan fazla ve mevsim sonbaharsa,
isig neng bile sen özüng tabi tüz
doğamı sıcak şeylerle düzenle.³*

*Kişi kırk yaşap öz tadu bilmese
İnsan kırk yaşına gelir ve kendi doğasını bilmezse,
tükel yıldı ol bu neçe sözlese
nutuk sahibi olmasına rağmen o tam bir havıyadır.⁴*

Divanü Lugati’t Türk’te “qırq” maddesinde kırk sayısının zamanın uzunluğunu anlatan bir atasözünde kullanıldığını görüyoruz. “qırq yılda bay çığay tüzlinür: kırk yıla kadar zengin ile yoksul bir olur çünkü ya ölüm gelecek ya da zaman değişecektir.”⁵

Halk inanışlarında da kırk sayısının çeşitli kullanım şekilleri mevcuttur. Doğumdan sonra anne ile çocuğun kırkını çıkması beklenir. “Kırk gün dolduktan sonra kırklama töreni yapılır: çocuğun ve anasının, yerine göre değişen ayrıntılı birtakım kurallara uyularak yıkanmalarıdır bu. Örneğin: kırk hamamında çocuk, son kurna suyuna bir altın, ya da bir anahtar kırk defa batırıldıktan sonra yıkanır.”⁶ Başka bir inanışa göre kırklı iki çocuk yan yana getirilirse “kırk basması” olur ve kırk basması olan çocuk çelimsiz kalır.⁷ Bir şeye nazar değmesin diye “kırk bir kere maşallah” ya da “kırk bir buçuk kere maşallah”

² Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 146-147.

³ Arat, age., s. 790-791.

⁴ Arat, age., s. 792-793.

⁵ Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, *Divânü Lugâti't-Türk*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 427.

⁶ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 154.

⁷ Lütfi Sezen, *Erzurum Folkloru*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2007, s. 72

deyimleri kullanılır. Yine doğumdan ya da ölümden sonra “kırk mevlidi” uygulaması yapılır, beklenen kırk günün geçmesine “kırk uçurma” denir. Ölümden sonra ölünün kırkının çıkması beklenir ve sonunda kırk aşu verilir. Boratav, yas süresinin çeşitli yörelere göre değiştiğini; fakat en yaygın olanının 40 gün olduğunu belirtir.⁸ Orta ve Doğu Anadolu’da ilkbahar ve yaz başlarında meydana gelen yağışlara halk arasında “kırk ikindi yağmurları” adı verilir. Bu yağışlar, tam kırk gün sürmez, öğleden sonra yağdığı için ikindi kelimesini de alarak “kırkikindi” şeklinde anılır.

Sayıların halk inanışlarındaki bir diğer önemli yeri ise büyülerde kullanılmasıdır. Kırk sayısının kullanımı burada da yaygındır. *“Büyücülükte sayıların rolü büyüktür. Öyle ki, büyüsel bir pratikte belli bir sayı adedinin yerine getirilmemesi başarısızlığın nedeni olarak ileri sürülür. Hemen hemen her batıl inancın ve büyüsel pratiğin bünyesinde yer alan değişik değerlerde sayılar vardır: örneğin “üç kere tükürmek”, “dört yol ağzına gömmek”, “yedi evden iplik toplamak”, “kırk gün yıkamak” gibi... Genellikle 3, 7, 9, 40, 41, 99 gibi sayılarda büyüsel ve mistik bir güç olduğuna inanılır.”*⁹ Halk arasında çeşitli amaçlarla ziyaret edilen türbe, ziyaret gibi kutsal sayılan yerlerin etrafında tutulan dileğin gerçekleşmesi için kırk defa dönme ya da bir şeyin kırk defa söylendiğinde gerçekleşeceğine dair inanışlar vardır. Yağmurun yağması ve fazla yağın yağmurun kesilmesi için yapılan ritüellerde kırk sayısı kullanılmaktadır. Kuru bir dereден kırk adet taş toplanır, toplanan taşlar okunarak torbaya konur. Bu torba dere veya çayda suya atılırsa yağmur yağar. Yağmur çok yağarsa, çakıl taşı torbasının sudan çıkarılması ile yağmur kesilir. Başka bir törende uzunca bir iplik alınır, her defasında bir kelin adı söylenerek bir düğüm atılır. Düğümler atılırken dua okunur. Kırk kelin adı sayıldıktan yani kırk düğüm atıldıktan sonra iplik saklanmak üzere sandığa konursa yağmur kesilir.¹⁰

Tarihî eser, yer, bölge adlarında kırklı kullanımlar oldukça yaygındır. Kırk Kızlar Kümbeti (Tokat/Niksar), Kırk Kızlar Türbesi (İznik, Aksaray, Tokat, Kayseri, Kastamonu, Bursa) Kırklar Ziyareti (Diyarbakır), Kırklar Mezarlığı (Karaman, Bitlis/Ahlat), Kırk Kızlar Tepesi (Giresun, Aksaray), Kırkağaç (Manisa), Kırklar Dağı (Diyarbakır), Kırklareli, Kırk Geçit Bucağı (Van/Gürpınar), Kırk Göz Hanı (Burdur) vs. gibi örnekler verebiliriz.

⁸ Boratav, age., s. 201-202.

⁹ Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 147-148.

¹⁰ Zeki Başar, *Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1972, s. 208-209.

Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi* adlı kitabında hazırlama ve tamamlama başlığı altında kırk sayısını incelemiştir. Kırk sayısının büyük sayılar arasında en büyüleyicisi olduğunu düşünen yazar, sayının Orta Doğu ve Türkiye’de yaygın biçimde kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu kadar kullanılmasının ayın geçtiği 28 nokta ile 12 burcun bileşimiyle de açıklanabileceğini, Stonhenge¹¹’deki 40 büyük taş sütunun 40 basamak çapında kutsal bir daire içinde düzenlenmiş olmasının bu kültürün astronomik kökenli olma ihtimalinin düşünölebileceğini belirtmiştir.¹² Sayı sisteminde kendisinden sonra gelen bütün sayılardan küçük olan kırk sayısının neden çokluk belirtmek için kullanıldığı dikkat çekicidir. Neden kırk sayısı yerine kendisinden daha büyük değerleri ifade eden elli, altmış ya da daha yüksek değerdeki bir sayının çokluğu ifade etmek için kullanılmadığı sorusunun cevabı kırk sayısının dinsel ya da mitolojik geçmişinde aranmalıdır.

Kırk beklemenin, hazırlığın, denemenin ve cezalandırmanın sayısıdır. *Kitabı Mukaddes*’te kurtuluş yolu boyunca büyük olaylar bu sayıya bağlanmıştır. O böylece beşeri olaylarda tanrının aracılığının karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkar. Olaylardan sonra meydana gelecek olan bir diğer olayın işaretidir.¹³ Bu şekilde bir tamamlama söz konusudur.

Buradan hareketle kutsal kitaplara baktığımızda kırk sayısının birçok yerde geçtiğini görürüz. *Kitabı Mukaddes*’teki Eski ve Yeni Ahit’te kırk sayısının geçtiği yerleri gösterirsek: Saul gibi Davut (2 Samuel 5:4) ve Süleyman da (1 Kings 11:42) 40 yıl saltanat sürmüştür. İsa öldükten sonra dirilerek 40 gün süreyle havarilerine göründü. (Acts 1:3) Tanrı İsrailileri 40 yıl çölde dolaştırdı. (Numbers 32:13) Tanrı günahkâr insanoğlunun 40 gün 40 gece yağmurla cezalandırılacağını söyledi (Genesis 7:4). İsa iblis tarafından götürüldüğü çölde 40 gün 40 gece oruç tuttu (Mathew 4:2).

Kur’an-ı Kerim’de ise kırk sayısı dört yerde geçmektedir. Bakara Suresi’nin 51. ayetinde Hz. Musa’nın Sina Dağı’nda kırk gün tutulduğu anlatılır, Maide Suresi’nin 26. ayetinde yoldan çıkmış bir kavme mukaddes yerlere girmelerinin kırk yıl haram kılındığından bahsedilir, Araf Suresi’nin 142. ayetinde Hz. Musa’ya Sina dağında verilen kırk günlük süreye değinilir ve Ahkaf Suresi’nin 15. ayetinde ise kişinin kırk yaşına geldiğinde olgunlaşacağından

¹¹ Stonehenge, Güney İngiltere’deki rüzgârlı Salisburg düzlüklerinde yer alır. Üç metreden daha yüksek, dikine duran taşlardan oluşan ve uzaktan bakıldığında gri taşlardan yapılmış dev bir yüzüğe benzeyen Stonehenge göz alabildiğince uzanan arazideki tek kesintidir.

¹² Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, Kocabalı Yayınevi, İstanbul,2000, s. 265.

¹³ Chevalier, Jean-Gheerbrant, Alain, *A Dictionary of Symbols*, Penguin Books, England, 1996, s.401.

bahsedilmektedir. Müslümanlar arasında Hz. Muhammed'e 40 yaşında peygamberlik verilmesi, O'na ilk bağlananların 40 kişi olması, kişinin malının kırkta birini zekât olarak vermesinden dolayı kırk sayısı daha da önemli bir yere sahip olmuştur. Schimmel'e göre İslami gelenekte 40'ın bir diğer önemi de Hz. Muhammed'in adının başında ve ortasında bulunan "mim" harfinin sayısal değerinin 40 olmasıdır.¹⁴ Schimmel, Tanrı'nın Adem'in çamurunu 40 gün yoğurduğuna, dünyanın sonu yaklaştığında Mehdi'nin 40 yıl yeryüzünde kalacağına, yeniden dirilişte göklerin 40 gün boyunca dumanla kaplanacağına ve dirilişin 40 yıl süreceğine inanan halkça tutulan gizemci geleneklerin de var olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁵ Emine Gürsoy Naskali ise Ülker veya Süreyya yıldız grubunun Mezopotamya'da kırk gün süreyle gözden kaybolduğu hatırlatarak, bu kayboluşun Babil'de kırk sayısının endişe, beklenti ve sabır ile anılmasına sebep olduğunu dile getirmiştir. Bu yüzden kırk günlük bekleme süresinin Mezopotamya kültüründen kültürümüze geçmiş olabilme ihtimalini ileri sürmüştür.¹⁶

R.F. Allendy'e göre 40 sayısı *bir dönüşün tamamlanmasıdır*. Her nasılsa bu dönüş, kaldığı yerden aynı şekilde kolayca devam ederek tamamlanmaz; fakat köklü bir değişim veya eylemin ya da yaşamın yeni bir seviyesine geçişte sonlanır. Ona göre Hz. Muhammed ve Buda'ya peygamberlik görevi böyle bir süreçte gelmiştir. Bu süreç büyük perhiz dönemidir.¹⁷

Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı

Türk Mitolojisinde kırk sayısı 3, 7, 9, 16 sayıları kadar olmasa da bazı yerlerde geçmektedir. Güney Sibirya ve Altay Türk mitolojisinde Ak Han'ın çocukları Demir dağa giderlerken Katay-Han'ın kırk boynuzlu boğasını öldürürler.¹⁸ Güney Sibirya'daki Minusinsk Tatarlarının anlattığı Kubayko adlı bir kız ile onun erkek kardeşinin başından geçen maceralarını içeren metinde kırk köşeli evden bahsedilmektedir.¹⁹ Kutsal bir kişi olan Er-Sogotoh'un evi kırk köşeli ve kırk pencerelidir.²⁰ Er-töştük, şeytan Çoin-Kulak'ın ruhunun Al-Taiki adlı yerde, bir altın pınarın içinde yaşayan bir balığın karnında bulunan gümüş sandığın içindeki kırk kuşun ruhu olduğunu öğrenir ve kuşu öldürür.²¹

¹⁴ Schimmel, age., s. 270.

¹⁵ Schimmel, age., s. 268.

¹⁶ Emine Gürsoy-Naskali, "Manas Destanında Kırk Yiğit (Niçin Kırk Yiğit)", Türk Dili, 529, 1996, s. 56-59.

¹⁷ Chevalier, Gheerbrant, age., s. 401.

¹⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 59.

¹⁹ Ögel, age., s. 112.

²⁰ Ögel, age., s. 105.

²¹ Ögel, age., s. 545.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi kırk sayısı yine bir sayı motifi olarak fazla yaygın olmasa da karşımıza çıkmaktadır. Celal Beydili, Türk halklarının mitolojik görüşlerine göre sonsuza kadar yaşayacaklarına inanılan varlıklar olarak kırk erenler ya da kırkları gösterir. Ona göre kırklar veya kayıp eren ruhlarının koruyuculuk işlevi İslam öncesi çağların inançlarıyla ilgilidir ve son zamanlarda bu varlıklar Müslümanlığın görünür kalıplarını kabul etmiş ve İslam formlarına bürünmüştür.²² Şamanist inanca göre kişi ölünce ruh bedenini kırk gün sonra terk etmektedir. Günümüzde ölünün kırkının çıkmasını beklemek bu inanın yansımasıdır.

Sözlü anlatım geleneğinin ve halk edebiyatının bir türü olan masallarda anlatıcı masalın muhtelif yerlerine sayı ve renk bildiren, zaman ve yerle ilgili formelleri de ekleyerek ifadeye kuvvet kazandırmaya çalışır. Saim Sakaoğlu, *Gümüşhane ve Bayburt Masalları* kitabında motif incelemelerinde masallardaki formülistik sayılar üzerinde durmuş ve kırk sayısının geçtiği yerleri, ne ile alakalı olduklarını belirlemiştir. Zamanla ilgili olanlar (40 gün, 40 gece, 40 yıl), insanla ilgili olanlar (40 harami, 40 vezir, 40 şehzade, 40 kız, 40 cariye), para ile ilgili olanlar (40 altın, 40 lira, 40 beşlik), mekân ile ilgili olanlar (40 oda, 40 göze, 40 basamak) eşya ile ilgili olanlar (40 cezve, 40 anahtar) şeklinde tasnif etmiştir.²³ Bilge Seyidoğlu'nun *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar* adlı çalışmasının motif incelemeleri bölümünde kırk sayısının masallardaki yaygın kullanımı dikkat çekmektedir ve kırk sayısı formülistik sayılar arasında gösterilmiştir.²⁴ Ahmet Ali Arslan Kuzey Doğu Anadolu (Kars) Türk masallarıyla Kuzey Britanya halk edebiyatlarındaki masalları karşılaştırdığı çalışmada kırk sayısının ne kadar kullanıldığını formülistik unsurları mukayese cetvelinde göstermiştir.²⁵ Karşılaştırmada Kars masallarında on yerde geçen kırk sayısı, İrlanda masallarında sadece üç yerde geçmektedir.

İnanç konusunu işleyen ve halk tarafından gerçekten olmuş diye kabul edilen olayların anlatıldığı efsane, kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış kurallı biçimleri olmayan düz konuşma dili ile bildirilen bir türdür.²⁶ Masal ve hikâye türlerinden bu özellikleriyle ayrılan efsanenin kalıplaşmış biçimleri olmasına rağmen kırk sayısının kullanımı konusunda diğer türlerle ortak bir özelliğe

²² Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2005, s. 313.

²³ Saim Sakaoğlu, *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 263.

²⁴ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Metinler ve Açıklamalar, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 83-148.

²⁵ Ahmet Ali Arslan, *Kuzey-Doğu Anadolu (Kars) Türk ve Kuzey Britanya Halk Edebiyatlarında Masallar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.255-259.

²⁶ Perteve Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halkedebiyatı*, K Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 121-122.

sahiptir. Türk dünyasında ve Anadolu'da anlatılan efsaneleri incelediğimiz zaman, binalar, evler, yer şekilleri ve tabii oluşumlarla ilgili efsanelerde kırk sayısının yaygın olarak kullanıldığını görürüz. Erzurum'da derlenen, Kırk değirmenler, Kırklar köyü, Kırkbirler Kalesi²⁷, Manisa'nın Demirci ilçesine bağlı köylerde derlenen, Kırk Elif²⁸, Erzincan'da derlenen Kırklar, Kırklar Tepesi I, Kırklar Tepesi II, Kırklar Tepesi III, Kırkgöz, Kızıldağda Kırk Kızlar²⁹ efsanelerini Anadolu'da derlenenlere, Türk dünyasında derlenenlere ise Kırk Kız Ata, Kırklar, Kırk Kız Taşı, Taş Olan Kırk Kız, Kırk Yiğit, Kırk Kız (Azəri), Kırk Kız (Türkmen), Kırk Kız (Özbek), Kırk Kız (Kırgız)³⁰ efsanelerini örnek gösterebiliriz. Örneklerde de görüldüğü gibi efsanelerde kırk sayısı hem sayı motifi olarak kullanılmış hem de efsanelere bağlı olarak yer adlarını isimlendirmiştir. Kırk Kızlar Türbesi (Bursa), Kırk Kızlar Kümbeti (Tokat), Kırk Kızlar Tepesi (Kayseri), Kırklar Dağı (Sivas) gibi.

Kırk sayısı Türk destanlarında da sıklıkla kullanılmıştır. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz kırk günde büyür ve yürür. Verdiği ziyafette kırk masa ve kırk sıra yaptırır. Kırk gün kırk gece yenilir, içilir. Kendisine itaat etmeyen Urum kağanını ortadan kaldırmak için Buzdağı eteklerine kırk gün sonra varır.

Kırgızların oluşumunda kırk kızın rolü olduğuna inanılır. Sağın Han adlı Kazak hükümdarının kızı, kırk cariyesiyle ırmağın kıyısında parmaklarını suya daldırarak gebe kalırlar. Hükümdar bunları mağaraya sürer. Orada çoğalarak Kırgız budununu oluştururlar.³¹

Türk destanlarında çok yaygın olarak görülen kırk yiğit ve kırk kız motifi Manas Destanı'nda, Oğuz Destanı'nın parçalanarak hikâyeler biçimini aldığı Dede Korkut Hikâyeleri'nde, Çingizname'de, Köroğlu ve Saltuk Buğra Han Destanları'nda görmekteyiz. Destanlarda kırk yiğit ve kırk kız motifinden başka kırk sayısının farklı kullanımları da dikkat çekmektedir. Dede Korkut'ta Boğaç'ın yarası kırk günde iyileşir, şenlikler kırk gün kırk gece yapılır, kırk yerde otağ kurulur, Emren'e kırk erce kuvvet verilir, Deli Dumrul köprüden geçmeyenlerden kırk akça alır.

Altay-Türk Destanı Maaday Kara'da da kırk sayısı çokluk bildiren anlamıyla kullanılmıştır. Destanda yer alan Hayat Ağacı kırk ayı budağı altında,

²⁷ Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 130, 167, 196-197.

²⁸ İsmet Alpaslan, *Demirci Efsaneleri*, Özlem Matbaacılık, İzmir, 2006, s. 15.

²⁹ Ruhi Kara, *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1991, s. 20, 70, 71, 86, 94, 95.

³⁰ Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, Cilt II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 436, 507, 541, 594, 595, 632, 840.

³¹ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 75.

kırk koyun sürüsü barınabilir şekilde tasvir edilerek ağacın büyüklüğü vurgulanmaya çalışılmıştır. Maaday Kara'nın olağanüstü büyüklüğü tasvir edilirken de onun iki kaşının arasında kırk koçun durabileceğinden bahsedilir.³²

Halk edebiyatının bir diğer türü olan hikâyede de kırk sayısının formülistik bir sayı olarak kullanıldığını görürüz. Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı* adlı eserinde 70 hikâyeyi incelemiştir. Alptekin, eserinde hikâyelerin motiflerini incelerken çeşitli motif grupları başlığında içinde 40'ın da bulunduğu formülistik sayıları ele almıştır.³³ Yapılan bu incelemede ele alınan 70 hikâyede kırk sayısının sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Saim Sakaoğlu'nun *Gümüshane ve Bayburt Masalları* adlı incelemesinde kırk sayısının hangi konularla alakalı olduğunu göstermek için izlediği yolu Alptekin de bu eserinde uygulamış, hikâyelerdeki kırk sayısının alakalı olduğu konuları maddeler hâlinde göstermiştir. Alptekin, başka bir çalışması olan *Kırmanşah Hikâyesi*'nde ise hikâyenin formel yapısını incelerken kırk sayısının kullanıldığı yerleri eserin "sayılar" kısmında göstermiştir.³⁴ Üvey annesinin iftirası üzerine haksız yere şah babası tarafından idam cezasına çarptırılan ve kırk gün boyunca her gün bir vezir tarafından savunulan şehzadenin hikâyesinin anlatıldığı Kırk Vezir hikâyeleri de bu konuda verilebilecek önemli örneklerden biridir. Kırk sayısı bu hikâyede kişi sayısı ve zamanla alakalı olarak kullanılmış ve hikâyeye ismini vermiştir.

Kırk sayısı, âşıklar tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Özellikle yüklendiği kültürel ve manevi değerler, sayının Âşık Edebiyatı'ndaki kullanımına da yön vermiştir. Alevi-Bektaşî âşıklar *Kırklar*, *Kırklar Meclisi*, *Kırk Budak* vb. gibi Alevi-Bektaşî kültürüyle alakalı kavramları şiirlerinde sıklıkla kullanmışlardır. Türk kültüründe sayıların çok önemli bir yere sahip olduğunu söyleyen Mehmet Yardımcı, inançların yaşam biçimini doğrudan etkilediğini ve bu etkinin edebiyatta, sanatta, müzikte, halk oyunlarında kendini gösterdiğini belirtir. Yardımcı, "Geleneksel Kültürümüzde Âşıkların Dilinde Sayılar" başlıklı makalesinde âşıkların sıklıkla kullandıkları sayıları ele almıştır ve bu sayılardan biri de kırk sayısıdır. Yardımcı, bu çalışmasında Geda Muslu, Sersem Ali, Kul Hüseyin, Pir Sultan Abdal, Hatayi, Seyrani gibi âşıklardan örnekler vermiştir.³⁵

³² Selahaddin Bekki, *Altay-Türk Destanı Maaday-Kara (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum, 2001, s. 249.

³³ Ali Berat Alptekin, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 396-400.

³⁴ Ali Berat Alptekin, *Kırmanşah Hikâyesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 100.

³⁵ <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/18.php>

Kırk sayısı, bekleme süresi, çokluk ve tamamlama ifade eden görevlerde kullanıldığı için tasavvufta da önemli bir yere sahiptir. Köprülü, hadislerdeki açıklamalara dayanarak Abdalların adedi hakkında çeşitli yorumlar yapmış ve bu husustaki en eski ananelerin Abdalın sayısını kırk olarak gösterdiğini belirtmiştir. Bunların 22'sinin Şam'da 18'inin Irak'ta ya da 22'sinin erkek 18'inin kadın olduğuna dair bazı rivayetlerin olduğuna değinmiştir.³⁶ Alevilik ve Bektaşilik geleneğinde dört kapı ve kırk makamla kulun Tanrısına yaklaşacağı inancı vardır. İnanişâ göre bu kırk makamdan birisi dahi eksik olursa ibadet tam olmaz.³⁷ Hacı Bektaşî Veli, şeyhinin dergâhında üç yıl hizmet ettikten sonra, şeyhinden emanetleri ve icazeti alır. Şeyhi ona kırk yıl hüküm verir ve onu Anadolu'ya yollar.³⁸ Yunus Emre, Taptuk Emre'ye 40 yıl hizmet etmiştir.³⁹ Abdal Musa, Kaygusuz Abdal'ı kırk neferle Mısır'a ve Hacc'a göndermiştir.⁴⁰ Kırk sayısının "erbain", "çile" gibi tasavvufî terimlerle de değeri artmış ve bu anlamlarıyla şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır. Özellikle dünyayı idare eden ve kırklar olarak bilinen halk erenleri tasavvufta bir hayli anılmaktadır. Alevi Bektaşî inanişâna göre, Hz. Ali kırklar meclisinin başındadır ve kırklar meclisi, kırklar şerbeti kırklar meydanı gibi deyimler hep bu kaynağa aittir.⁴¹ Bilindiği üzere kırkın karşılığı Arapçada "erbain", Farsçada "çihil"dir. Kırk sayısının Arapça ve Farsçadaki karşılığı olan bu kelimeler bekleme süresini işaret eden anlamlar yüklenmişlerdir. Bunlar derviş adayının nefis terbiyesi ve ibadet için bir odada geçirdiği zamanın gün sayısı şeklindeki ifadesidir. Yine Alevi-Bektaşî inancına göre, Tanrı'nın ruhları yarattığında yaratılan her devir ve zamanda yeryüzünde bulduklarına inanılan kırk ermiş kişiye kırklar denir ve bunlar Hz. Ali'yle beraber kırklar ceminde toplanan kırk ulu kişidir.⁴² Ayet ve hadislerden seçmeler hep kırk üzerinedir ki bunun sebebi de Peygamber'in "*Her kim benim hadislerimden kırk tanesini belleyip başkalarına da öğretirse, kıyamet gününde Allah onu bilginler ve fakihler arasında diriltsin*" mealindeki hadisidir.⁴³ Ayrıca tasavvufta kırk budak töreni için kırk kollu şamdan kullanılır. 27 Kasım'dan 5 Ocak'a kadar süren kırk gün, birtakım kötü ruhların çoğaldığı dönemdir. İmam Hüseyin'in Kerbela'da şehit edildiği gün Muharrem'in onuncu günüdür, kırk gün

³⁶ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.335-336.

³⁷ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 171-172.

³⁸ Abdurrahman Güzel, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 293.

³⁹ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Külliyyatı I Yunus Emre Divanı İnceleme*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 10.

⁴⁰ Güzel, age., s. 352-353.

⁴¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 240.

⁴² Ahmet Günşen, "*Gizli Dil Açısından Alevilik-Bektaşilik Erkan ve Deyimlerine Bir Bakış*", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/ 2 Spring, 2007, s. 328-350.

⁴³ Pala, age., s. 240.

sonra safer ayının yirmisi, şehit edilışinin kırkınıcđ günüdür ve buna Erbain-i Aşura denilir. Halvetiler'in kırk gün Erbain orucu tutukları da bilinmektedir.⁴⁴

Sonuç

Yüklenđiđi anlamlarla birlikte kullanılan ve taşıdığı çeşitli değeri mitolojik dönemlerden ve kutsal dinlerden alan kırk, hazırlama ve tamamlama sayısı göreviyle karşımıza çıktığı gibi aynı zamanda çokluk bildirme ifadesi olarak da kullanılmıştır. Hayatın her safhasına giren kırk sayısının çeşitli ritüellerde, büyü ve sihir yapımında kullanıldığı da göze çarpmaktadır. Türk kültüründe yaygın olarak görülen sayı simgeçiliğinin temeli mitolojiye ve kutsal dinlere dayanmaktadır. Mitolojik ve dinî değeri taşıyan kırk sayısı, yüklenđiđi bu özel anlamlarla halk inançlarında da etkin bir role sahip olmuştur. Toplumun duygu ve düşüncelerini, hayallerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, dünya görüşlerini, ideallerini yansıtan mitoloji, efsane, destan, masal, halk hikâyesi ve halk şiiri gibi halk edebiyatı türlerinde 'kırk'ın formülistik bir sayı olarak sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.

KAYNAKÇA

ALPASLAN İsmet, *Demirci Efsaneleri*, Özlem Matbaacılık, İzmir, 2006.

ALPTEKİN, Ali Berat, *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

_____, *Kirmanşah Hikâyesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

AND, Metin, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

ARAT, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

ARSLAN, Ahmet Ali, *Kuzey-Doğu Anadolu (Kars) Türk ve Kuzey Britanya Halk Edebiyatlarında Masallar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

BAŞAR, Zeki, *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1972.

⁴⁴ Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 49.

- BEKKİ, Selahaddin, *Altay-Türk Destanı Maaday-Kara (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum, 2001.
- BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2005.
- BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Geçek Yayınevi, İstanbul, 1999.
- _____, *100 Soruda Türk Halkedebiyatı*, K Kitaplığı, İstanbul, 2003.
- CHEVALIER, Jean-GHEERBRANT, Alain, *A Dictionary of Symbols*, Penguin Books, England, 1996.
- ERGUN, Metin, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, Cilt II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- ERÖZ, Mehmet, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- GÜNŞEN, Ahmet, “Gizli Dil Açısından Alevilik-Bektaşilik Erkan ve Deyimlerine Bir Bakış”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, 2007, Volume 2/ 2 Spring.
- KARA, Ruhi, *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1991.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divânü Lugâti’t-Türk*, (hzl. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları II*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine, “Manas Destanında Kırk Yiğit (Niçin Kırk Yiğit)”, *Türk Dili*, 1996, Cilt: 529.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi, Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2000.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

SAKAOĞLU, Saim, *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

SCHIMMEL, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

SEYİDOĞLU, Bilge, *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005.

_____, *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Açıklamalar*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.

SEZEN, Lütfi, *Erzurum Folkloru*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2007.

ŞAVK, Ülkü Çelik, “Manas ve Maaday-Kara’da Sayılar”, Mili Folklor, 2001, S. 50.

TATÇI, Mustafa, *Yunus Emre Külliyyatı I Yunus Emre Divanı İnceleme*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005.

Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1991.

<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/18.php> (Erişim Tarihi: 13. 04. 2009)